

düğüne dair, "Ceylanın kurban edilmesi câiz midir?" anlamında ايطحي بضى diyen bir şahsın bu sorusunu Hz. Ömer'in ايطحي بضى şeklinde düzeltmesi olayı örnek gösterilmektedir (Salâh Revvây, XI, 90). Asmaî'nin (ö. 216/831) dadla zâyı ayırmanın zorluğundan söz etmesi ve Câhiz'in de (ö. 255/869) halkın bu iki harfi birbirine karıştırdığına dair örnekler zikretmesi, problemin -muhtemelen Fars ve Türk unsurların müslüman olmaları ve Araplar'ın içine karışmalarından sonra giderek yaygınlaştığını göstermektedir. Dadın Arapça'ya has bir harf olduğunu belirtmenin yanında belki zâdan ayrılmasının zorluğunu da ifade etmek için söylenen "lugatü'd-dâd" (dâd dili, Arapça) tabirinin daha sonraları ilk defa Mütenebbî (ö. 354/965) tarafından kullanıldığı bilinmektedir (a.g.e., XI, 90-92). Özellikle dilciler ve nahivciler, eserlerinde konuyu sadece sözü edilen karışıklığı belirtmek ölçüsünde ele almakla yetinmemişler, bu alanda nazım ve nesir türünde pek çok müstakil eser telif ederek dadla ve zâ ile yazılması gereken kelimeleri birbirinden ayırmaya çalışmışlardır. İlkini İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) yazdığı sanılan ve *Kitâbü'l-Dâd ve'z-zâ*, *Kitâbü'l-Farq beyne'd-dâd ve'z-zâ* vb. adlar taşıyan çoğu mu'cem" şeklindeki bu eserlerde, vezinleri aynı olduğu halde bu iki harfle yazılan örnekler ele alınmış ve meselâ "suyun azalıp çekilmesi" anlamına gelen الفيض kelimesinin, "öfkelenmek" anlamındaki الفيط gibi yazılıp söylenmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir (bu tür eserlerin listeleri için bk. İbn Mâlik, *el-İ'timâd* [nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin], naşirin mukaddimesi, XXXI/3, s. 332-338; Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Ferec, *Kitâb ft ma 'rifeti'd-dâd ve'z-zâ* [nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin], naşirin mukaddimesi, XXXIII/2-3, s. 389-390).

Dad hakkındaki karışıklık ve ihtilâfın öbür yönü onun seslendirilmesiyle ilgilidir. Bu konuda İslâm'ın ilk asrından itibaren herhangi bir bilgi yoktur. Hz. Peygamber'den, "Ben dad harfini kullananların (Arapça konuşanların) en fasihiyim" meâlinde bir hadis nakledilmişse de (İbn Hişâm en-Nahvî, I, 114) senedi dahi bilinmeyen bu hadisin mevzû olduğu kabul edilmiştir (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 220; Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, s. 116). İlk defa Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) normal daddan başka "ed-dâdû'd-dâife"den bahsettiği ve bunun Kur'an tilâ-

veti ve şiir için güzel olmadığını söylediği görülmektedir (*el-Kitâb*, IV, 432). Bu tabirle Sîbeveyhi'nin nasıl bir dad kastettiği kesin olarak bilinmemektedir (bu konuda ileri sürülen çeşitli yorumlar için bk. Gânim Kaddûrî Hamed, s. 279-280). Ancak genel bir ifade ile, mahreç ve sıfatları tam olarak belirtilmeyen bu fonemin zâyı andırdığı veya dad-sâ karışımı gevşek bir dad olduğu söylenebilir. İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002), bazı Araplar'ın bütün dadları zâ, Mısırlılar'ın ekserisiyle bazı Mağribliler'in tâ, Zeyla'lılar'ın tefhîm edilmiş lâm gibi okuduklarını kaydetmesinden (İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 141), konunun IV. (X.) yüzyıla kadar daha da değişik boyutlar kazandığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Cezerî de (ö. 833/1429) Şamîlar'la diğer bazı doğuların (muhtemelen Iraklılar'ın) dadı zâ gibi okuduklarını söylemiş ve mânâyı değiştireceği için Kur'an tilâvetinde bunun câiz olmadığını örneklerle açıklamıştır (a.g.e., s. 140). Daha sonraki asırlarda ise dadın okunuşu hakkında müstakil risâleler telif edilerek konu bazı tecvid ve kıraat âlimleri arasında tartışılmıştır (bu eserler için bk. Ali Yardım, I, 43-44; Gânim Kaddûrî Hamed, s. 38-40).

Günümüz Arap dünyasında dad harfi genel olarak tefhîm edilmiş dal sesiyle telaffuz edilmektedir. Ancak gerek mahreçte meydana gelen değişiklik, gerekse sonuçta rihvet sıfatının şiddet sıfatına dönüşmesi bu uygulamanın doğru olmadığını ortaya koymaktadır. H. Fleisch'in, herhalde Arap ülkelerindeki bu fiilî durumu bakarak, "Dadın telaffuzu modern lehçelerde ve Kur'an derslerinde kaybolmuştur" şeklindeki genellemesi de (bk. *EI²* [İng.], II, 75) doğru değildir. Nitekim bu harf, Sîbeveyhi'nin belirttiği mahreç ve sıfatlarına uygun olarak, Türkiye'de ve İslâm dünyasının başka yörelerinde mütehasşis hâfizların tilâvetinde özelliklerini günümüze kadar korumuştur.

Farsça ve Urduca'da dad, ön dişlerle dil arasındaki boşluktan sızdırılarak çıkarılan cehrî bir ses olup zâl, zây ve zâdan ayırt edilmeksizin kullanılmaktadır. Türkçe'de ise 1928 harf inkilâbından önce Arapça asıllı kelimelerin hepsinde orijinal imlâ muhafaza edilmiş, fakat çoğunlukla "z", bazan da "d" olarak telaffuz edilmiştir: İmza, ramazan, âza, rızâ, kazâ; dalâlet, darbe, kadî... gibi. Bugün de dad harfini ihtiva eden Arapça kökenli Türkçeleşmiş kelimelerde bu harf

"z" veya "d" şeklinde yazılmakta ve yazıldığı gibi okunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Lisânü'l-ʿArab*, Mukaddime, I, 13, 15, 16, ayrıca bk. "qvd" md.; *Tâcü'l-ʿarûs* (nşr. Abdülazîz Matâr), Küveyt 1970, VIII, 316; *Kâmus Ter-cümesi*, II, 424; *Kâmûs-ı Türkî*, s. 851; Bustânî, *Muhtû'l-Muhtû*, s. 538; Sîbeveyhi, *el-Kitâb* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1399-1403/1977-83, IV, 431-436; İbn Cinnî, *Sırru şinâʿati'l-iʿrâb* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1374/1954, I, 221-222; Mekki b. Ebû Tâlib, *er-Riʿâye* (nşr. Ahmed H. Ferhat), Amman 1404/1984, s. 184-187; Dâni, *et-Taḥdîd fi'l-itḥân ve't-tecvîd* (nşr. Gânim Kaddûrî Hamed), Bağdad 1407/1988, s. 105-106; Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Ferec, *Kitâb ft ma 'rifeti'd-dâd ve'z-zâ* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *MMİl.*, XXXIII/2-3 [1982] içinde), s. 386-392; İbn Mâlik, *el-İ'timâd ft neẓâ'iri'z-zâ ve'd-dâd* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *MMİl.*, XXXI/3 [1980] içinde), s. 331-338; a.mlf., *Ürcûze fi'l-farq beyne'd-dâd ve'z-zâ* (nşr. Tâhâ Muhsin, *Mecelletü'l-Mevrid*, XV/3, Bağdad 1986 içinde), s. 95-122; *Maḥtûṭâtü'z-zâ ve'd-dâd ft mektebeti'l-metha-fi'l-İrâkî bi-Bağdâd* (nşr. Tâhâ Muhsin, *MMMA* [Küveyt], XXVIII/1 [1984] içinde), s. 291-310; Radî el-Esterâbâdî, *Şerḥu's-Şâfiye*, İstanbul 1290, s. 348-349; İbn Hişâm en-Nahvî, *Muḥnî'l-lebîb* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire, ts. (Matbaatü'l-Medenî), I, 114; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 200-205, 219-220; a.mlf., *et-Temhîd ft ʿilmi't-tecvîd* (nşr. Gânim Kaddûrî Hamed), Beyrut 1409/1989, s. 97-107, 114, 140-143, 223-234; Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-aḥbâr-i'l-mevzû'a* (nşr. Muhammed es-Sabbâğ), Beyrut 1391/1971, s. 116-117; a.mlf., *el-Mineḥu'l-fikriyye*, Kahire 1308, s. 17-18; Temmâm Has-sân, *el-Luḡatü'l-ʿArabiyye: ma'nâhâ ve mebnâhâ*, Kahire 1979, s. 55, 59; Gânim Kaddûrî Hamed, *ed-Dirasâtü's-şavtiyye ʿinde ʿule-mâʾi't-tecvîd*, Bağdad 1406/1986, s. 38-40, 265-281, 320-321; Ali Yardım, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, İzmir 1992, I, 43-44; Salâh Revvây, "el-ʿArabiyyetü luḡatü'd-dâd ...limâzâ?", *Ḥavliyyâtü Külliyyeti Dâri'l-ʿulûm*, Kahire 1988, XI, 87-101; A. Schaade, "Dad", *IA*, III, 447; H. Fleisch, "Dâd", *EI²* (İng.), II, 75.

A. TURAN ARSLAN

DADALOĞLU

(ö. 1868 [?])

Türk saz şairi.

Oğuzlar'ın Avşar (Afsar) boyundan olup Aşık Müsâ'nın oğludur. Güney Anadolu'nun Toroslar yöresinde yaşadığı bilinen şairin asıl adı ve doğum tarihi belli değildir. Şiirlerinde Veli adını kullanmış olması asıl adının bu olduğunu düşündürmekteyse de sözlü gelenekte bu ad bazan Ali, bazan da Mustafa olarak geçmektedir. Daha çok Dadaloğlu ve Dadal ismini kullanan şairin doğum yılı sırasıyla 1790-1791, 1785 ve 1765 olarak

DADALOĞLU

gösterilmesine rağmen bunların hepsi birer tahminden ibarettir. Ancak XVIII. yüzyılın son çeyreğinde doğduğu söylenilir. Şairin doğum tarihi gibi ölüm tarihi de kesin olarak belli değildir. Üzerinde büyük bir çoğunlukla birleşilen 1868 yılı da tahminden öte bir değer taşımamakta, mezarının da nerede olduğu bilinmemektedir.

Dadaloğlu'nun mensup olduğu Avşar boyunun göçebelikten vazgeçmesi için çeşitli yerlere iskân edilmesi bu boyun devlete karşı tavrı almasına sebep olmuş, Avşarlar'ın sözcüsü durumunda bulunan Dadaloğlu da iskân olayına karşı çıkarak zaman zaman bunu şiirlerinde dile getirmiştir. Bu şiirlerden hareketle bazı çevreler tarafından Dadaloğlu devlete baş kaldırmış bir âsi gibi gösterilmeye çalışılmıştır.

Daha çok eski Türk ozanını hatırlatan Dadaloğlu'nun şiirlerinde tabii ve samimi bir söyleyiş vardır. Bugüne kadar 130 civarında şiiri tesbit edilmiş olmakla beraber bunların uzun bir hayat sürmüş olan Dadaloğlu'nun şiirlerinin tamamını teşkil etmediği sanılmaktadır. Birkaçı dışında hemen bütün şiirleri sözlü derlemeye dayanmakta, bu durum Dadaloğlu'nun birçok şiirinin kaybolduğu veya başkalarına mal edildiği ihtimalini akla getirmektedir.

Elde mevcut bütün şiirlerinde koşma, türkû, semâi, varsağı, destan gibi halk nazım şekillerini kullanan Dadaloğlu'nun manzumelerini muhteva bakımından sevdâ şiirleri, yurt güzellemleri ve kavga şiirleri olarak üçe ayırmak mümkündür. Kavga şiirlerinde Köroğlu'nun, sevdâ şiirlerinde ve yurt güzellemlerinde Karacaoğlu'nın ve Dede Korkut'un etkisi görülür. Dili kavga şiirlerinde sert ve pervasız, diğer şiirlerinde ise içli, samimi ve sadedir.

Türk halk şiirinin büyük isimlerinden Erzurumlu Emrah, Bayburtlu Zihni, Evrekli Seyrânî ve Dertli ile çağdaş olan Dadaloğlu'nun hayatında, "rüyasında gördüğü sevgiliyi aramak için" gurbete çıkış yoktur. Dadaloğlu mahallî karakterini korumasını bilmiş, bunun sonucunda Ruhsatî, Âşık Gündeşlioğlu, Serdârî, Sümmânî ve Seyrânî'yi etkilemiştir. Şehir hayatından uzak kaldığı için XIX. yüzyılın tanınmış birçok halk şairinden ayrı olarak divan şiirinden etkilenmemiştir. Şiirleri şekil bakımından devamlılık göstermediğinden pek çok eski ve yeni saz

şairinin, özellikle Cingözlü Seyyid Osman başta olmak üzere Âşık Veli, Âşık Deli Aziz ve Karacaoğlu'nın şiirleriyle karıştırılmıştır.

Dadaloğlu tam anlamıyla kabilesinin şairidir. "Biz" zamiri onda bir estetikten ziyade belirli bir zümre anlayışının ifadesidir. Şiirlerinde atasözleri ve deyimlerden faydalandığı gibi Çukurova-Toroslar yöresinde yaygın olan bazı efsanelere de telmihte bulunmuştur. Şekil olarak daha çok üç-yedi hânedan kuru lu şiirler yanında on birli hece ölçüsünü tercih eden Dadaloğlu kafiye yönünden de fazlaca başarılı değildir. Bu durum, birçok şiirinde kafiyelerin zamanla değişmesi yanında genel olarak halk şairlerinin hemen hepsinde görülen kafiye kusurlarından kaynaklanmaktadır.

Güney Anadolu'da anlatılan halk hikâyelerinden büyük bir kısmının manzum ve mensur bölümleri derlenerek halk hikâyesi halinde düzenlenmesi Dadaloğlu'na mal edilmektedir. Ali Rıza Yalman'ın (Yalkın), bazı halk hikâyelerini onun tasnifi olarak vermesinden sonra (*Cenup Türkmen Oymakları*, II, 53-75) pek çok araştırmacı bu fikri benimsemiştir. Ancak daha sonra yapılan araştırmalar başta "Hurşid ile Mâh Mihrî" hikâyesi olmak üzere bu hikâyelerin bir kısmının Dadaloğlu tarafından düzenlenmediği kanaatini doğrulamıştır (Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, s. 169; Saka-oğlu, *Dadaloğlu*, s. 52). Aslında pek heyecanlı ve hareketli olaylar arasında yaşayan şairin "Hurşid ile Mâh Mihrî" gibi uzun hikâyeler düzenlemesi pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca şaire mal edilen "Gâvur Kızı", "Kral Kızı", "Emmi Kızı" ve "İsâ Güzeli" gibi hikâyeler gerçek anlamda hikâye değil birer şiirin söyleniş hikâyesini anlatmaktadır. Şairin yaşadığı bölge olan Toroslar'da hikâyeyi anlatma geleneğinin pek gelişmemiş olması ve bu yörede anlatılan hikâyelerin olay ve şiirlerini derleyerek halk hikâyesi şeklinde düzenleyen kişilerin bilinmemesi de Dadaloğlu'nun halk hikâyesi düzenlenmediği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ancak başta "Hurşid ile Mâh Mihrî" olmak üzere Dadaloğlu'nun birçok hikâyeyi nakleden iyi bir anlatıcı olduğu sanılmaktadır. Bu da anlattığı birçok hikâyenin ona mal edilmesine sebep olmuştur.

Dadaloğlu'nun hayatı, sanatı ve şiirleri üzerinde en geniş çalışmayı Saim Sakaoğlu yapmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA:

Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 147; Ergun, *Türk Şairleri*, s. 1116-1117; Köprülü, *Türk Saz Şairleri* (İstanbul 1940), Ankara 1962, s. 543, 689-692; Taha Toros, *Dadaloğlu: XIX. Asır Çukurova Sazşairi*, Adana 1940; Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara 1946, s. 141, 143, 144, 147, 152, 165-166, 167, 169; a.mlf., *Folklor ve Edebiyat: 2*, İstanbul 1982, s. 33-39; Haşim Nezihi Okay, *Dadaloğlu: Hayatı ve Değişleri*, Ankara 1959; Mahmut Işık, *Afşarlar Tarihi-Yetistirdiği Şahıslar-Folkloru*, Ankara 1963, s. 76-103; Mehmet Paşabeyoğlu, *Avşar Elimiz ve Dadaloğlu*, Kayseri 1968; Cahit Öztelli, *Üç Kahraman Şair: Köroğlu-Dadaloğlu-Kuloğlu*, İstanbul 1974, s. 145-271; a.mlf. — T. Karabey, "Dadaloğlu", *TDEA*, II, 177; Tahir Kutsi, *Dadaloğlu*, İstanbul 1974; Ali Rıza Yalman (Yalkın), *Cenup Türkmen Oymakları* (haz. Sabahat Emir), Ankara 1977, II, 53-75; Saim Sakaoğlu, *Dadaloğlu*, Ankara 1986; a.mlf. — Ali Berat Alptekin, *Dadaloğlu Bibliyografyası*, Ankara 1988; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 73-74, 78, 79, 96, 114-117; Banarlı, *RTET*, II, 853-854; Abdülkadir Karahan, "Dadaloğlu", *Eİ²* (İng.), II, 75.

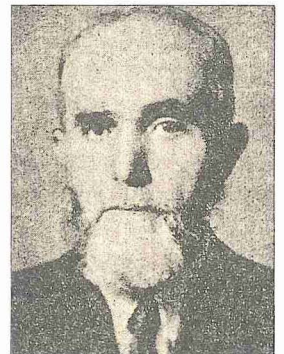
NURETTİN ALBAYRAK

DADAYLI HÂLİD BEY

(1884-1953)

Türk kumandanı ve siyaset adamı.

Kastamonu'nun Daday ilçesine bağlı Kelebek köyünde doğdu. Babası Hüseyin Bey, annesi Müderris Vehbi Efendi'nin kızı Necibe Hanım'dır. İlk tahsilini Daday'da yaptıktan sonra Kastamonu Sul-tânisi'ne girdi. 1899 yılında naklen geçtiği Kastamonu Askerî Rüşdiyesi'ni 1900'de, aynı yıl girdiği Bursa Askerî İdâdisi'ni de (İşıklar) 1903'te bitirdi. 1906'da Harbiye'den ve 1909 yılında Harp Akademisi'nden mezun oldu. Daha sonra kurmaylık stajını yapmak üzere merkezi Şam'da bulunan Beşinci Ordu emrine verilen Hâlid Bey, 1910 yılı ortalarında Havran'da patlak veren Dürzî isyanı ve Kerek sancağında çıkan aşiretlerin ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı. Stajdan sonra Halep Redif Fırkası kurmay baş-

Dadaylı
Hâlid Bey